

Олена АРКУША

кандидат історичних наук

старший науковий співробітник відділу

«Центр дослідження українсько-польських відносин»

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2541-6603>

e-mail: o_arkusha@yahoo.com

ІСТОРИЧНИЙ ВЕБІНАР «ХАСИДСЬКІ ГРОМАДИ В ГАЛИЧИНІ У ХІХ СТОЛІТТІ» (ХАРКІВ–ЛЬВІВ, 25 ТРАВНЯ 2021 Р.)

Вебінар, організований Центром дослідження регіональної історії Харківського національного університету ім. В. Каразіна та відділом «Центр дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в межах проєкту «Історичний Вебінар» відбувся 25 травня 2021 р. Доповідачем виступила молодша наукова співробітниця центру, кандидатка історичних наук Анна Вараниця. Захід модерував засновник і керівник проєкту, кандидат історичних наук В'ячеслав Яценко. У вебінарі також взяли участь доктори історичних наук Леонід Зашкільняк (Львівський національний університет ім. І. Франка), Тетяна Гуменюк (Університет Короля Данила, Івано-Франківськ), Микола Литвин (Центр дослідження українсько-польських відносин), кандидати історичних наук Мар'ян Мудрий (Львівський національний університет ім. І. Франка), Олена Аркуша, Любомир Хахула (Центр дослідження українсько-польських відносин) та ін.

Свій виступ Анна Вараниця розпочала з роз'яснення суті хасидизму, адже на сьогодні уявлення про цей релігійний рух в Україні є радше фрагментарними, хоча зародився він саме на наших територіях. Хасидизм – це містичне відгалуження юдаїзму, яке можна порівняти із протестантизмом у християнстві, а саме кальвінізмом: коли традиційна релігія є і першоджерелом, і антиподом. Порівняння хасидизму з кальвінізмом насправді дуже доречне, адже в обох випадках релігійні течії виникли як модернізація базової доктрини на вимоги часу, але в ході розвитку і кальвінізм, і хасидизм перевершили у своїй суворості традиційну віру, стаючи ультраортодоксальними рухами. Простіше кажучи, в порівнянні з хасидизмом юдаїзм, на думку А. Вараниці, можна сміливо назвати демократичним і навіть почасти ліберальним.

Далі доповідачка зупинилася на причинах і передумовах формування хасидизму. Їх вона запропонувала шукати ще на початку XVIII ст., коли в середовищі ортодоксальних юдеїв Речі Посполитої загострився процес внутрішньої стратифікації та майнового розшарування. Розрив між елітою та нижчими суспільними верствами

єврейського населення посилював антагонізми навколо проблеми справедливості. Річ у тім, що юдаїзм сам собою був елітарним і виправдовував соціальну нерівність та нерівність перед Творцем. Так, все більше євреїв ставали внутрішньо готовими до прийняття нової віри, яка б гарантувала егалітарність хоча б перед Всевишнім. Ще однією причиною було поширення в цей період виявів антисемітизму. Сюди додалися також політичні, економічні та соціальні трансформації XVIII ст., які порушували статус-кво євреїв.

Анна Вараниця детально розповіла про історію появи перших хасидських громад і про життєвий шлях та переконання засновника хасидизму Баалія Шем Това (івр. *בַּאֲרֵי שֵׁם טוֹב*, дослівно: Володар доброго імені, скорочено Бешт, справжнє ім'я Ізраель бен Елієзер). Успіх вчення Бешта, як стверджувала доповідачка, полягав у тому, що він запропонував широким верствам єврейського населення простий і доступний рецепт святості: емоційний екстаз, а не книжне вчення, послух перед просвітленим цадиком та безкінечну радість. Далі йшлося про послідовників Баалія Шем Това, процес розколу хасидизму та становлення династій просвітлених цадиків. На думку Анни Вараниці, саме австрійська Галичина стала благодатним ґрунтом для розвитку і поширення хасидизму на довгих 100 років. Нова австрійська влада, особливо часів Йосифа II, була не лише толерантною, але й по-своєму прихильною до євреїв (хоч Відень чітко не усвідомлював відмінностей між юдеями-ортодоксами і хасидами). Йосиф II мав плани їхньої повної і швидкої асиміляції. Другим фактом, який сприяв розвитку хасидизму в Галичині, було те, що з приходом нової влади хасидам і ортодоксам довелося стати союзниками у боротьбі з Гаскалою, єврейським просвітництвом. З плином часу становище хасидів майже не змінювалося, незважаючи на трансформації епохи модерну. Хасиди були законослухняною та аполітичною групою, а тому відносно зручними кожній владі. Вони ніколи не порушували спокою маніфестаціями чи революціями, їм цілком вистачало правового простору, наданого Толеранційним патентом. За ними було закріплене право на власні острівки пост-середньовіччя в умовах новочасності.

В Галичині, як зазначила Анна Вараниця, домінували лежайська, бердичівська та брацлавська гілки хасидизму. Згодом структура почала ускладнюватися. Йдеться про те, що на рівні третього-четвертого покоління місце лідера хасидської громади стало династичним. Цадик отримав абсолютну владу над всіма членами своєї громади. Він був одночасно і законодавцем, і суддею, і цілим виконавчим комітетом в одній особі. Характерно, що хасидським громадам в Галичині була притаманна віра в те, що цадик фізично переміщається до неба, де веде розмови з Богом нарівні. Саме тому хасидизм такий неоднозначний, адже кожен цадик міг довільно реалізовувати Божу волю, а те, що вважали гріховним в одній громаді, в іншій – вітали, і навпаки. Взамін за це громада повністю брала на себе забезпечення цадика. У межах громади хасиди були замкнутими. Хасидам не належали цілі штетлі, тобто містечка. Частіше, якщо йшлося про штетлі, вони ділили їх з ортодоксами та представниками інших етнічних груп Галичини. Характерно, що навіть у тих випадках, коли хасиди чисельно домінували, формальна влада над єврейською громадою належала не цадіку, а Правлінню єврейської громади, тобто кагалу, який становили юдеї. Причина проста – влада провінції надавала перевагу взаємодії з інституційним органом, ніж контактам з одноосібним лідером-диктатором релігійної групи.

Доповідачка ствердила, що хасидизм також накладав обмеження на сфери зайнятості своїх adeptів. Попри те, що Відень формально визнавав рівноправність євреїв і надавав їм право на працю в усіх сферах, для більшості хасидів доменом залишалися дрібна торгівля і промисли. Доступ до інтелектуальних професій був закритим, адже хасидам заборонялося здобувати світську освіту. Польська адміністрація періоду автономії обмежувала їхній доступ до державних посад, а поширення спілок руських селян – витісняло із сільськогосподарського сектора. Тож найчастіше хасиди були перекупниками, ремісниками, шевцями, пекарями, токарями, іноді орендували шинки, а часом працювали поденниками.

Під особливим контролем було родинне життя хасидів. Цадики суворо регламентували шлюбний процес. Характерно, що соціальна ендогамія домінувала над родинними зв'язками. Низка заборон стосувалася інтимного життя подружжя. Хасиди дотримувалися правил чистоти ортодоксального юдаїзму, але до цього додавалися й інші табу. Попри суворі правила щодо подружнього життя, відзначимо гендерну егалітарність, яку хасидизм успадкував від традиційного юдаїзму. Домінантність чоловіка над жінкою виявлялася лише в сенсі теологічних трактувань, тоді як в соціальному й економічному аспектах жінки займали перші позиції. Для юдаїзму і хасидизму типовою була схема: пасивний чоловік – активна жінка.

У підсумку Анна Вараниця зазначила, що політичні та соціальні обставини в Галичині періоду XIX ст. сприяли розвитку та поширенню хасидизму; хасидські громади на території Галичини функціонували, як своєрідні острівки пост-середньовіччя; інститут цадикізму поступово трансформувалася в династії деспотичних лідерів тоталітарних релігійних груп; хасидизм передбачав повний контроль за життям adeptів, включаючи світоглядну, професійну та приватну сфери.

У дискусії щодо доповіді Анни Вараниці взяли участь учасники вебінару. Основне коло питань стосувалося взаємодії хасидів з іншими етнічними групами, процесу їхньої адаптації до вимог модерної епохи, участі в політичному житті провінції. Окремою темою обговорення стала теза доповідачки про поширення антисемітизму в XVII–XVIII ст. на територіях Речі Посполитої. Від модератора прозвучало припущення, що такі єврейські погроми періоду козацтва та гайдамаччини є історичною міфологемою, створеною пізніше для закріплення за українцями негативного образу антисемітів.

Однак головні проблеми, яких торкалися учасники вебінару, були в площині міжнаціональних відносин у Галичині та взаємодії хасидів із владою. Доповідачка вважає, що ні австрійська, ні згодом польська адміністрації спеціально не влаштовували акцій проти хасидів, а цадики ніколи не виступали різко проти адміністрації. Цадик найчастіше був єдиною людиною, яка напяму контактувала з представниками влади, наприклад, старостами. У питаннях, що були принциповими для хасидів, адміністрація часто поступалася. Так було із запровадженням загального шкільного обов'язку 1869 р. Світська освіта була забороненою хасидам, а держава змушувала дітей відвідувати школи. Але того, що діти із хасидських родин не відвідують школи, ні староства, ні окружні шкільні ради найчастіше «не помічали», адже цадики вміли домовлятися, зокрема вдаючись до хабарництва. Окрім цього, представники влади зазвичай прихильно ставилися до хасидів, бо ті

були абсолютно аполітичними. Після запровадження загального виборчого права вони ставали навіть зручними, бо голосували за наказом цадика.

Загалом вебінар на тему «Хасидські громади в Галичині у XIX столітті» став своєрідним екскурсом в історію численної, але закритої, а тому й маловідомої релігійної громади хасидів Королівства Галичини і Лодомерії. Доповідачці вдалося привідкрити завісу таємниці цадикизму та повсякдення його adeptів, головним кредо яких був принцип: «Жити всупереч часу».